

ÉGER GYÖRGY

Multietnikus határtérségek Közép-Európában

Napjaink egyik legfontosabb európai politikai jelensége a regionalizmus térhódítása. A huszadik század végének Európája egyre inkább a régiók Európája. A regionalizmus észak- és nyugat-európai modellje fokozatosan összeurópai modellé válik, földrészünk mind több térségében jelenik meg a regionális állam.

Ez a fejlődés hazánkat sem kerülte el, Magyarország a térség több regionális együttműködésének kezdeményezője, illetve résztvevője (Alpok-Adria, Kárpátok-Eurorégió).

A politikai kezdeményezés és a gazdasági együttműködés mellett a tudományos kutatás sem hagyhatja figyelmen kívül az említett jelenséget. Ezt felismerve a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetében kiemelt kutatási témaként foglakozunk a határmenti térségek és régiók vizsgálatával.

Fogalmak, definíciók, értelmezések

A dolgozat témájául szolgáló jelenségegyüttes meglehetősen bonyolult, komplex viszonylatrendszer képez. Ezért szükségesnek látszik előljáróban szólni egyrészt az alábbiakban használandó fogalmak értelmezéséről (annál is inkább, mert ezek köznyelvi és szaktudományos használata eltérő), más részt pedig a vizsgált problematika különböző dimenzióinak egymáshoz való viszonyulásáról.

Kezdjük a legáltalánosabb fogalommal, a regionalizmussal. A regionalizmus - tág értelmezés szerint - nem más, mint egy embercsoportnak egy-egy tájegységhez, mint földrajzi kerethez való kötődése.¹

A regionalizmus fogalmán belül értelmezhetjük a periférikus, illetve a határmenti térségeket. Lássuk tehát ezek jellemzőit és egymáshoz való viszonyukat.

A *periféria* illetve a perifériális (marginális) térségek vizsgálatának két legfontosabb szempontja a földrajzi, illetve az ebből kinövő településtudományi megközelítés. A földrajzi megközelítés szerint a periféria általában kedvezőtlen természetföldrajzi adottságokkal rendelkező, rossz forgalmi helyzetű (nehezen megközelíthető), elmaradott társadalmi-gazdasági szerkezetű vidék. További jellemzője, hogy rendszerint a közigazgatási és politikai központoktól távol, az ország vagy megye (tartomány stb.) határán fekszik. A településtudományi megközelítés ezzel szemben a perifériát sajátos dichotómia, a centrum-periféria viszony alapján értelmezi. A periféria ily módon két vagy több központi település közötti depressziós térség. Ebből következik, hogy a perifériák szórványosan helyezkednek el, az ország belsejében is megtalálhatók, és két centrum vonzáskörzete közti sávban sűrűsödnek leginkább. A periféria kialakulása összefügg a településhierarchiával és a társadalmi struktúrával; a strukturális egyenlőtlenség immanens velejárója.²

A határmenti térségek (illetve a határmentiség) specifikumai mások. Ezek főként az egyén, illetve az állami újraelosztási rendszer szempontjából vizsgálhatók. Az egyén szintjén a határ tágabb földrajzi környezetünkben elsősorban életmódot, életkörülményeket és lehetőségeket befolyásoló tényezőként jelentkezik. Ez konkrétan a következőkben nyilvánul meg: nincs alternatíva a munkaerőpiacon, ellenkezőleg: jelentős a munkanélküliség; a migráció általában csak egy irányba (az ország belseje felé) lehetséges; kialakul az ingázás kényszere; a szellemi foglalkozású ember egy intézményhez van kötve; a foglalkozási szerkezet nem gazdagodik; a térségben a lakásberuházás nem perspektivikus.

Az állami újraelosztási rendszer ezen térségeket a legutóbbi időkig nem preferálta. Az egyén és az állam magatartása így egymást erősítő negatív tendenciák kialakulásához

vezetett. Ehhez helyenként még speciális tényezők járultak, például a nemzetiségi bizalmatlanság vagy éppen a nemzetiségi összetartásból eredő előnyök hatása. Ez utóbbira példa, hogy egyes (erős kulturális hagyományokkal rendelkező) nemzetiségi falvak a falusi intézmények megszüntetésének (a körzetesítési tendenciák) időszakában meg tudták őrizni iskolájukat, tanácsi önállóságukat stb., bár ennek kétségtelenül politikai okai is voltak.

Az előbbiekből következik, hogy határ és periféria, határmentiség és perifériális helyzet fogalmilag nem azonos. Milyen tehát a kettő viszony? Értelmezésem szerint a határmentiség a perifériális helyzet, a periféria sajátos változata, minősített esete. Amint a későbbiekben látni fogjuk, a határmenti térségekre nagyrészt érvényesek a periféria településtudományi és földrajzi értelmezése szerinti általános megállapítások, emellett azonban sajátos egyedi jellemzőik is vannak. Az elmondottakból következik, hogy egy országban - így hazánkban is - általában több periférikus térség van, mint határmenti.³

Ezen a ponton csatlakozik a határmentiség és a periféria témaköréhez a regionalizmus harmadik dimenziója, a kisebbségi/nemzetiségi kérdés. A versaillesi békerendszer következtében a Németország és Oroszország közötti térségben számos olyan államalakulat jött létre, melyeknek határmenti, periférikus sávjaiban jelentős, anyanemzetétől leszakadt-leszakított kisebbségi lakosság koncentrált (Szilézia, a szudétánémet terület, Elzász, Dél-Tirol, Dél-Szlovákia stb.) Ez persze azt is jelenti, hogy a kisebbségben élőknek a kisebbségi lét amúgy is meglévő hátrányai mellett a periféria - a többségi néphez tartozó állampolgárokat is sújtó - hátrányaival is meg kell küzdeniük. Mit jelent ez konkrétan? Általában hiányos, illetve a centrumnál lényegesen gyengébb infrastruktúrát, az állami fejlesztési források hiányát vagy szűkös voltát, demográfiai eróziót stb.⁴ Ez a jelenség Nyugat-Európában sem ismeretlen: „A nemzetiséglakta területek többségének viszonylagos elmaradottsága a nyugat-európai nemzeti államokon belül egy sajátos, történelmileg újratermelődő centrum-periféria kapcsolat egyik elemeként fogható fel. Annak ellenére, hogy az általános fejlődéssel a peremterületek gazdasági növekedése is - különböző ütemben - megindult, a központ dinamikusabb előrehaladása miatt a termelési kapacitások és az erőforrások földrajzi elosztásának aránytalansága fennmaradt.”⁵ A két fő dimenzió, a regionalizmus és az etnikai probléma összekapcsolásából, együttes vizsgálatából született az etnoregionalizmus fogalma. A fogalom tartalma a tájegységi és etnikai érdekegybeesés. Ez a kifejezés egy szóban sűríti össze a társadalom nemzetiségi és települési (térbeni) metszéspontjainak találkozását, egymásra csúszását mint új (vagy csak egyszerűen új módon megnyilvánuló) jelenséget.⁶

A regionalizmus és a kisebbségek kapcsolata - mely mint utaltunk rá, az etnoregionalizmus jelenségén keresztül a regionális állam kialakulása irányába hat - Kelet-Közép-Európában sem kisebb jelentőségű, sőt térségünk etnikai sokszínűsége ezt a kérdést a régió elsőszámú politikai - azon belül biztonságpolitikai és nemzetpolitikai - kérdései közé emeli. A biztonságpolitikai kockázatra utal Malcolm Anderson is, mikor a határ régiók-beli konfliktusok lehetséges forgatókönyveit vizsgálja. Szerinte a jelenlegi Európában az ilyen természetű potenciális konfliktusok az alábbi jelenségekkel lehetnek kapcsolatban:

1. régi vagy új (területi, regionális) kisebbségek etnikai nacionalizmus formájában jelentkező önzése;

2. a határ túloldalán folyó gazdasági tevékenység (szívó) hatásából következő társadalmi távolodás, diszlokáció;

3. a szomszédos régiók ellenőrizetlen gazdasági behatolása a beruházások és a piaci dominancia révén;

4. túlzó területi védekezés a központi kormányzat és bürokrácia részéről;

5. külföldi hatalom részéről jelentkező felforgató tevékenység, mely az adott rezsim gyengítésére irányul;

6. a határrégió lakossága körében meglévő bizonytalanság azon politikai közösség definícióját illetően, melyhez ők tartoznak.

Multietnikus határtérségek Magyarország és szomszédai viszonylatában

A korábban tett megállapítások a határmenti térségek elmaradottságáról, illetve hátrányos helyzetéről teljes mértékben igazak hazánk esetében. Az ország területi fejlettségében rejlő különbségek a nyolcvanas években már olyan mértékűek voltak, hogy a politikai vezetés kénytelen volt foglalkozni a problémával. Felső megrendelésre a Központi Statisztikai Hivatal 1986-ban jelentést készített. A gazdaságilag elmaradott térségek társadalmi-gazdasági jellemzői címmel,⁸ a Minisztertanács 2015/1986. (XI. 5.) Mt. 4. számú határozatával pedig döntés született a „gazdaságilag elmaradott térségek lehatárolásáról és fejlesztésük meggyorsításáról”. A program célja - melyből egyébként mint az ma látható, vajmi kevés valósult meg -, hogy „hosszú távon érzékelhető módon mérsékelje az ország egyes térségeinek gazdasági fejlettségi színvonala közötti – helyenként igen jelentős - különbségeket.”⁹

Az említett KSH-jelentés 7 megye 23 térségében 571 települést sorolt a gazdaságilag elmaradott területek közé. A besorolt települések több mint fele Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye határmenti területein fekszik. A határmenti térségek fokozott elmaradottságáról tett megállapításunkat igazolja az a tény, hogy a 23 térségből 18 határmenti (1. térkép). A tizennyolc határrégióból tizenhat négy összefüggő sávban található a határ mentén.¹⁰

A határmenti térségek problematikájából vizsgálatunk szempontjából jelenleg elsősorban a hármashatár régiók speciális helyzete érdekes.

A multietnikus határrégiók megismerését célkitűzésének tekintő kutatás szempontjából a legcélravezetőbb a vizsgálatot a több ország határtérségeit egyesítő régiókban lefolytatni. Magyarország és a szomszédai viszonylatában az 1945-90 közötti periódusban öt úgynevezett hármashatár létezett.

Ezek a következők voltak: magyar-csehszlovák-szovjet, magyarszovjet-román, magyar jugoszláv-román, magyar jugoszláv-osztrák, magyar-osztrák--csehszlovák hármashatár. A történelmi változások következtében két új hármashatár alakult ki országunk mentén - a magyar-horvát-szerb és a magyar-horvát-szlovén (Mohács-Pélmonostor-Zombor, ill. Lenti-Csáktornya-Lendva térségében).

Mi kutatásunk alapján az öt „klasszikus” hármashatár térségét tekintjük, ebből négy szintéren folytattuk le empirikus vizsgálatunkat 1993-ban.

Ezek alapján a kutatás szinterek régiói:

- a) a magyar-osztrák-szlovén hármashatár térsége;
- b) a magyar-szlovák-osztrák hármashatár térsége;
- c) a magyar-román-ukrán/kárpáljai hármashatár térsége;
- d) a magyar-szlovák-ukrán/kárpátaljai hármashatár térsége.

Az empirikus felvétel bázisát képező négy térség magyarországi részei közül az idézett KSH-jelentés elmaradott térségként említi a Bodroghözt, Észak-Szabolcsot és a Beregi Tiszahátat (a magyar-szlovák-ukrán hármashatár régióból), Erdőhát és a Szatmári Tiszahát térségét (a magyar-román-ukrán régióból) továbbá az Őrséget és a Vendvidéket (a magyar-osztrák-szlovén régióból).

Elemzésem következő részében az öt hármashatár régió közül egynek, a magyar-szlovák-ukrán/kárpátaljai-térségnek a demográfiai és legfontosabb társadalomstatisztikai jellemzőit - ezen belül elsősorban az etnikai és a vallási dimenziót - vizsgálom az elmúlt 120 év (1870-1990) hosszú-távú községsoros népszámlálási adatai alapján. A térség kiválasztását indokolja az a politikai körülmény is, hogy megindult a helyi önkormányzatok öntevékeny,

határokon átnyúló regionális együttműködése, a terület része a közelmúltban (1993. február) hivatalos státust kapott Kárpátok-Eurórégiónak.

A magyar-szlovák-kárpátaljai hármashatár-térség főbb demográfiai és társadalomstatisztikai jellemzői 1870-1990

A felvétel alapját a hármashatárok eszmei találkozási pontjától számított 30 kilométer sugarú körbe tartozó települések képezik. (Hipotézisünk és előzetes tapasztalataink alapján ez az a mélység, melyben a határ primér hatása közvetlenül érezhető.)

Ezen belül a település-kiválasztás szempontjai:

- a határtól való távolság,
- a település nagysága,
- a település elérhetősége (út, vasút, út végi falu),
- a település várostól való távolsága,
- a település közigazgatási státusa,
- etnikai összetétel,
- vallási összetétel.

A fenti szempontok alapján a régióból 30 település -országoként tehát 10-10 - került kiválasztásra.¹¹

1. Demográfiai folyamatok, települési és közigazgatási jellemzők

A vizsgált terület néprajzilag a Bodrogek, illetve a Beregi és Szatmári Tiszahát egy részét jelenti. Közigazgatásilag 1910-ben négy vármegyéhez tartozott, nevezetesen

- Ung vármegyéhez 10 település,
- Zemplén vármegyéhez 9 település,
- Bereg vármegyéhez 8 település,
- Szabolcs vármegyéhez 3 település.

Helységeink a négy vármegyén belül öt járásban voltak találhatóak, ezek: Nagykaposi és Ungvári járás (Ung vm.), Bodrogekői járás (Zemplén vm.), Mezőkaszonyi járás (Bereg vm.) valamint a Tiszai járás (Szabolcs vm.).

Ami a jelenlegi közigazgatási kereteket illeti, a magyarországi rész falvai Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a szlovákiai települések zömmel a tóketerebesi járásban (8 falu), illetve a nagymihályi járásban találhatóak. A kárpátaljai térség helységei az ungvári (7 település), a beregszászi (2 település) és a munkácsi járásban (1 település) vannak.

Ezek után rátérve a térség demográfiai folyamataira, előjáróban megjegyezhetjük, hogy módunkban áll hosszútávú elemzést készíteni, hiszen az adatok községi szinten rendelkezésre állnak 1870-től - az első hivatalos magyarországi népszámlálástól - az egyes országokban végrehajtott legutóbbi (1989-90-91-es) censusok eredményéig. Ez a 120 éves időszor pedig lehetővé teszi, hogy a népmozgalmi adatok alakulásából megfelelő következtetéseket vonjunk le.

A demográfiai folyamatok vizsgálatát célszerű országoként (alrégióként) végezni, majd az eredményeket összevetni a térség egészére.

a) A magyarországi alrégió

A magyarországi alrégió tíz községének demográfiai útja a következőkben összegezhető:

Év	A tényleges népesség			
	szám szerint	számának változása %-ban 1870=100%	változása két összeírás közötti időszak- ban (fő)	változásának évi átlaga

Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 3.sz.

				szám szerint	az időszak alatti népesség %-ában
1870	8834	100,0	-	-	-
1880	8544	96,7	-290	-29,0	-0,33
1890	9697	109,8	1153	115,3	1,35
1900	10551	119,4	894	89,4	0,92
1910	1136-5	128,7	814	81,4	0,77
1920	11446	129,6	81	8,1	0,07
1930	12133	137,3	687	68,7	0,60
1941	13054	147,8	921	83,7	0,69
1949	13090	148,2	36	4,5	0,03
1960	13046	147,7	-44	-4,0	-0,03
1970	12557	142,1	-489	-48,9	-0,37
1980	10657	120,6	-1900	-190,0	-1,51
1990	9131	103,4	-1526	-152,6	-1,43
1870-1990	-	-	297	2,5	0,03

A magyarországi alrégió községeinek népessége 1870-1990

Az adatsorból kitűnik, hogy a népesség 1949-ben érte el a maximumát, azóta folyamatos csökkenés tapasztalható. Az 1990-es népességszám mindössze 300 fővel haladja meg a 120 év előtti.

A térség, illetve településeink demográfiai helyzetét pontosabban tudjuk értékelni, ha szűkebb és tágabb környezetükhöz - a megfelelő megyékhez, ill. az országos adatokhoz - viszonyítjuk. Mint a következő táblázatból kiderül, térségünk népességyarapodása mind a vonatkozó megyék, mind az országos átlag tekintetében igen elmaradott: mindkét viszonyítási rendszerben a környezete felét éri el.

Év	A magyarországi rész községei	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	Mai Magyarország	Eltérés		
					a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei	a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	az ország
átlagtól							
1870	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-	-
1880	96,7	97,8	96,3	106,3	-1,1	0,4	-9,6
1890	109,8	106,8	109,9	119,9	3,0	-0,1	-10,1
1900	119,4	122,2	127,7	136,8	-2,8	-8,3	-17,4
1910	128,7	134,3	139,8	151,9	-5,6	-11,1	-23,2
1920	129,6	140,1	145,3	159,4	-10,5	-15,7	-29,8
1930	137,3	153,1	167,7	173,3	-15,8	-30,4	-36,0
1941	147,8	165,6	182,6	185,9	-17,8	-34,8	-38,1
1949	148,2	165,0	186,4	183,7	-16,8	-38,2	-35,5
1960	147,7	189,7	195,8	198,8	-42,0	-48,1	-51,1
1970	142,1	203,9	197,1	306,0	-61,8	-55,0	-63,9
1980	120,6	211,8	198,3	213,7	-91,2	-77,7	-93,1
1990	103,4	199,3	191,7	207,0	-95,9	-87,7	-103,3

A népesség az 1870. évi százalékában (1870=100%)

A fentiek alapján megállapítható, hogy térségünk kétszeresen is depressziós, elmaradott határmenti terület; az illető megyék ugyanis maguk is elmaradnak az országos átlagtól, ezen belül azonban településeink elmaradottsága fokozott. A jelenség magyarázatához közelebb jutunk, ha a demográfiai adatokat nem globálisan, hanem településenként vizsgáljuk. Az elemzést megkönnyíti, ha a településeket bizonyos ismérvek alapján kategóriákba soroljuk,

tipizáljuk. Esetünkben a tipológia kialakításának alapja az 1910-1990 közötti időszak demográfiai útja, ezt figyelembe véve helységeinket növekvő, stagnáló illetve csökkenő csoportba soroljuk. Növekvő az a település, melynek lakossága több mint 10%-kal nő, stagnáló a -10% és +10 % közötti, végül csökkenő kategóriába kerül az, ahol a fogyás a 10%-ot meghaladja. Mivel esetünkben ez számos alkalommal előfordul, érdemes a csökkenő típust a fogyás mértéke szerint három alcsoportra bontani:

- Cs1: -10 % és -20) % közötti lakosságcsökkenés,
- Cs2: -20 % és -30 % közötti lakosságcsökkenés,
- Cs3: -30 %-nál nagyobb lakosságcsökkenés.

A tipizálást a leírtak alapján elvégezve, az eredmény növekvő: 3 település Eperjerke,

Győröcske,

Tuzsér,

csökkenő: 7 település, ebből Cs2: Tizsakerecseny,

Cs3: Lónya,

Mátyus,

Kisrozvág,

Lácacséke,

Dámóc,

Zemplénagárd.

Mindössze egy település van - Tuzsér -, amelynek népessége 1910 és 1990 között megduplázódott. Tuzsér - Záhony mellett - a térség egyik fontos forgalmi központja, jelentős vasútállomással, teherpályaudvarral.

Ugyanakkor térségi szinten kétségtelenül a csökkenés dominál. A hét csökkenő lakosságú falu közül négy - Lónya, Kisrozvág, Lácacséke, Dámóc - lakosságának több mint a felét veszítette el 1910-hez képest. Az idősort részletesebben elemezve azonban egyértelműen kiderül, hogy a valódi demográfiai erózió 1949 után kezdődött és a mai napig folyamatos.

A tipizálás alapján az alábbi következtetések fogalmazhatók meg:

1. Nincs szignifikáns kapcsolat az 1910-es településnagyság és az 1910-1990-es időszak demográfiai fejleményei között (így pl. az 1910-ben legnépesebb Lónya fogyása a legnagyobb, míg az akkor legkisebb Győröcske a növekvő kategóriába került).

2. A térség demográfiai útján az 1949-es év jelenti a fordulópontot: addig növekedett a lakosság, innen kezdve folyamatosan csökken

3. Az utolsó évtizedben (1980-90 között) nemcsak folytatódott, hanem ugrásszerűen fel is gyorsult településeink népességcsökkenése. (Az adott időszakban egyetlen településen, Tuzséron nőtt csekély mértékben a lakosság száma.)

b) A szlovákiai alrégió

A szlovákiai rész demográfiai viselkedése lényegesen különbözik a magyarországiétól; a legszembetűnőbb az, hogy az utóbbi térség stagnálásával szemben itt határozott demográfiai progresszió figyelhető meg.

Év	A tényleges népesség				
	szám szerint	számának változása %-ban 1870=100%	változása két összeírás közötti időszakban (fő)	változásának évi átlaga	
				szám szerint	az időszak alatti népesség %-ában
1870	8971	100,0	-	-	-
1880	9118	101,6	147	14,7	0,16
1890	9482	105,7	364	36,4	0,40

Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 3.sz.

1900	9831	109,6	349	34,9	0,37
1910	10627	118,5	796	79,6	0,81
1921	11845	132,0	1218	110,7	1,04
1930	13433	149,7	1588	176,4	1,49
1941	11182	124,6	-2251	-204,6	-1,52
1950	12873	143,5	1691	187,9	1,68
1961	17169	191,4	4296	390,5	3,03
1970	19218	214,2	2049	227,7	1,32
1980	23358	260,7	4167	416,7	2,17
1991	25365	282,7	1980	180,0	0,77
1870-1991	-	-	16394	135,5	1,51

A szlovákiai alrégió községeinek népessége 1870-1991

A szlovákiai alrégióban tehát a növekedés lényegében folyamatos, a tíz település lakossága 1991-ben közel háromszorosa az 1870-es értéknek.

A növekedést természetesen települési szinten is nyomon követhetjük, s a korábbiakban ismertetett tipizálást végrehajtva, a következő eredményt kapjuk:

növekvő: 4 település (Feketemező, Királyhelmece, Nagykapor, Pálóc)

stagnáló: 3 település (Ágesernyő, Kistárkony, Zétény)

csökkenő: 3 település, Alsónémeti, Kiskövesd, Nagyszelmenc.

c) A kárpátaljai alrégió

A kárpátaljai alrégió népmozgalma átmenet a magyarországi és a szlovákiai térségé között: folyamatos ugyan a növekedés, de szerényebb mértékű mint Szlovákiában

Év	A tényleges népesség				
	szám szerint	számának változása %-ban 1870=100%	változása két összeírás közötti időszakban (fő)	változásának évi átlaga	
				szám szerint	az időszak alatti népesség %-ában
1870	10703	100,0	-	-	-
1880	10352	96,7	-351	-35,1	-0,33
1890	10924	102,1	572	57,2	0,55
1900	12539	117,2	1615	161,5	1,48
1910	12857	120,1	318	31,8	0,25
1930	13557	126,7	700	35,0	0,27
1941	15523	145,0	1966	178,7	1,32
1981	14524	135,7	-999	-25,0	-0,16
1989	17775	166,1	3221	402,6	2,77
1870-1989	-	-	7072	59,4	0,55

l= Kisgejőc, Kisszelinenc, Órdarma adatai nélkül

A kárpátaljai alrégió községeinek népessége 1870-1989

A kárpátaljai térség lakossága tehát kétharmadával nőtt a vizsgált időszakban. Sajnálatos, hogy az 1941-1981 közötti időszakról nem állnak rendelkezésünkre adatok.

Az említett átmeneti jelleg mutatkozik meg a településszintű vizsgálatnál is. Az egyes helységek településtípus szerinti megoszlása:

növekvő: 5 település,

stagnáló: 3 település

csökkenő: 2 település.

A *növekvő* kategóriába tartozik Kisdobrony, Nagydobrony, Palágykomoróc, Órdarma és Szernye. A legjelentősebb növekedést Palágykomoróc mutatja, melynek lakossága csaknem háromszorosára nőtt 1910 óta. 50 számlék feletti a népességyarapodás Nagydobronyban, Órdarmán és Szernyén.

Stagnáló lakosságú helységek: Beregsom, Bótrágy és Eszeny. Csökkenő népességű Kisgejőc és Kisszelmenc.

d) A három alrégió összehasonlító elemzése

A részek után vizsgáljuk meg az egészet és kíséreljünk meg magyarázatot adni a hajdan volt egész részeinek eltérő fejlődési pályáira.

Előljáróban megjegyezhetjük, hogy az egyes alrégiók lakossága 1870-ben, a vizsgálat kiindulópontján közel azonos nagyságrendű, illetve nem különbözik számottevően, ami közvetve a mintavétel helyességét igazolja.

A három alrégió közül a magyarországi és a szlovákiai párhuzamosan fejlődik a vizsgált periódus kétharmadában: 1870-1950 között a népességszám eltérése esetenként mindössze néhány száz fő. 1950 után azonban élesen elválnak a fejlődési pályák, a szlovákiai rész megugrik, 1991-ben 2,5-szer annyi lakosa van a kiválasztott településeknek mint a határ magyarországi oldalán.

A lényeges fejlődési különbség oka a szlovákiai részen két regionális alközpont, Királyhelmecc és Nagykapor igen dinamikus fejlődése.

Lakosságszám			
Település	1950	1991	Növekedés
Királyhelmecc	3365	7981	+4616 fő
Nagykapor	2310	9430	+7120 fő
	összesen:		11736 fő

A szlovákiai alrégió növekedése 94%-ban az említett két helység népességyarapodásából származik.

A magyar oldalon ilyen dinamikus alközpontot nem találunk. Kárpátalján némileg más a helyzet: a fejlődés 1941 után kanyarodik el a határ másik két oldalán lévő területektől. A háborút követő megtorlások, deportálások, etnikai tisztogatások, kitelepülések következtében a lakosság száma negyven évig stagnál. Az utolsó évtizedben azonban számottevő növekedés tapasztalható.

Ugyanezek a tendenciák állapíthatók meg akkor is, ha az egyes térségek, illetve a teljes régió népmozgalmát az 1870. évi bázison vizsgáljuk.

Év	magyarországi	szlovákiai	kárpátaljai	magyar-szlovák-kárpátaljai hármashatár-térség
	alrégió			
1870	100,0	100,0	100,0	100,0
1880	96,7	101,6	96,7	98,3
1890	109,8	105,7	102,1	105,6
1900	119,4	109,6	117,2	115,5
1910	128,7	118,5	120,1	122,2
1920/21	129,6	132,0
1930	137,3	149,7	126,7	137,2
1941	147,8	124,6	145,0	139,5
1949/50	148,2	143,5
1960/61	147,7	191,4
1970	142,7	214,2
1980/81	120,6	260,7	135,7	170,4

Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 3.sz.

1989/91	103,4	282,7	166,1	183,4
..= nincs adat				
I = három település adatai nélkül				

Az egyes alrégiók és a hármashatár-térség népessége az 1870. évi százalékában

Szemléletesen feltárulnak a különbségek, ha a teljes periódusra térségenként kiszámítjuk és összehasonlítjuk a népességszámváltozást leíró mutatókat:

Alrégió	A tényleges népesség		
	változása két számlálás közötti időszakban (fő)	változásának évi átlaga	
		szám szerint (fő)	az időszak alatti népesség százalékában
magyarországi rész	297	2,5	0,03
szlovákiai rész	16394	135,5	1,51
kárpátaljai rész	7072	59,4	0,55
magyar-szlovák- kárpátaljai hármashatártérség együtt	23763	198,0	0,69

Az eltérő értékek, sőt nagyságrendek mintegy sűrítve mutatják a korábbi elemzések eredményeit.

A fenti folyamatok természetesen a térség településállományában is tükröződtek. Míg a magyarországi részen a globális stagnálás a települések zömének népességleadását jelenti, a másik két alrégióban a települések demográfiai eloszlása kiegyensúlyozottabb. Ha a településtípusok szerinti megoszlást összesítjük, a következő képet kapjuk:

Település-típus szerinti összesítő

Típus Alrégió	Növekvő	Stagnáló	Csökkenő	Összesen
Magyarország	3	-	7	10
Szlovákia	4	3	3	10
Kárpátalja	5	3	2	10
Összesen	12	6	12	30
Százalék	40,0	20,0	40,0	100,0

A teljes térségben a növekvő és csökkenő népességű települések száma azonos.

A magyarországi rész gyenge demográfiai pozícióját jelzi, hogy a tizenkét csökkenő településből hét ebben az alrégióban van, továbbá, hogy a leginkább csökkenő (Cs3 kategóriába tartozó) falvak mindegyike itt található.

A csökkenő lélekszámú települések megoszlása

Típus Alrégió	Cs1	Cs2	Cs3	Összesen
Magyarország	-	1	6	7
Szlovákia	2	1	-	3
Kárpátalja	1	1	-	2
Összesen	3	3	6	12

Év	A tényleges népesség
----	----------------------

	szám szerint (fő)	számának változása %-ban 1870=100%	változása két összeírás közötti időszakban (fő)	változásának évi átlaga	
				Szám szerint	az időszak alatti népesség %-ában
1870	28508	100,0	-	-	-
1880	28014	98,3	-494	-49,4	-0,17
1890	30103	105,6	2089	208,9	0,75
1900	32921	115,5	2818	281,8	0,94
1910	34849	122,2	1928	192,8	0,58
1930	39123	137,2	4274	213,7	0,61
1941	39759	139,5	636	57,8	0,15
1980/81	48566	170,4	8807	220,2	0,55
1989/91	52271	183,4	3705	370,5	0,76
1870-1989/91	-	-	23763	198,0	0,69

A magyar-szlovák-kárpátaljai hármashatár kiválasztott községeinek népmozgalmi jellemzői, 1870-1989/91

2. Etnikai és vallási viszonyok

Etnikailag nem teljesen homogén térség társadalomtudományi vizsgálatokor nem tekinthetünk el a nemzetiségi és vallási összetevők elemzésétől sem. A rendelkezésünkre álló adatok lehetővé teszik, hogy 1880-1989/91 között települési mélységben nyomon kövessük a térség etnikai viszonyainak alakulását. A vallási megoszlás vizsgálata azonban csak 1941-ig lehetséges, ugyanis a szomszédos országokban - Ausztria kivételével -, valamint hazánkban sem kérdezték a II. világháború utáni népszámlálásokban a felekezetei hovatartozást.

a) Nemzetiségi összetétel

A nemzetiségi összetétel jellemzésére általában az anyanyelvet, ahol ez nem áll rendelkezésre, ott a nemzetiségi hovatartozást használom.

Ezzel kapcsolatban a következő általános megállapítás tehető: a térség túlnyomó többségében magyar nemzetiségű lakosból áll. A 30 településből 26 a vizsgált periódus során végig döntően magyar többségű. A négy nem magyar többségű község közül három szlovák (Alsónémeti, Feketemező, Pálóc), egy pedig ukrán (Órdarma). Az alrégiók és a nemzetiségi összetétel kapcsolatát mutatja a következő tábla:

Az alrégiók településeinek nemzetiségi megoszlása Nemzetiségi dominancia

Alrégió	magyar	szlovák	ukrán	Összesen
Magyarország	10	-	-	10
Szlovákia	7	3	-	10
Kárpátalja	9	-	1	10
Összesen	26	3	1	30

A településenkénti etnikai megoszlást vizsgálva látható, hogy a falvak etnikai stabilitása az ilyen jellemzővel kevésbé rendelkező térségünkben meglepően nagyfokú: mindössze egy település etnikai arculata változik meg; az 1941-ben még háromnegyed részben magyar többségű Órdarmán a magyarok aránya 1989-re 10 % alá esik. A már említett három szlovák többségű község azonban már 1870-ben is ugyanilyen nemzetiségi dominanciával rendelkezett.

b) Vallási megoszlás

Ami a vallási megoszlást illeti, a kép tarkább. Igaz ugyan, hogy a települések többsége (16) döntően református vallású, ez azonban alrégióként változó. A reformátusok túlsúlya elsősorban a Tiszántúlra (esetünkben a magyarországi és kárpátaljai terület falvaira) jellemző, míg a Bodroghköz települései általában katolikus többségűek vagy vallásilag vegyesek. Alrégióként a vallási megoszlás a következő képet mutatja:

Alrégió	Vallás-felekezet				Összesen
	református	római katolikus	görög katolikus	vallásilag vegyes	
Magyarország	7	-	1	2	10
Szlovákia	2	4	-	4	10
Kárpátalja	7	-	1	2	10
Összesen	16	4	2	8	30
Százalék	53,3	13,3	6,7	26,7	100,0

Ha az egyes települések vallási dominanciáját vizsgáljuk, látjuk, hogy alrégióként eltérő mértékű a felekezeti hovatartozás állandósága, stabilitása. Ebből a szempontból a magyarországi térség községei mutatják a legnagyobb fokú stabilitást: 1880-1941 között nem történt átrendeződés, a vizsgált periódus során végig hét református, két vegyes és egy görög katolikus többségű községről beszélhetünk. Kárpátalján egy község - Kiscegyő - veszítette el református többségét 1910-1941 között, így 1941-ben hét református, két vegyes és egy görög katolikus helységgel rendelkezett az alrégió - vagyis ugyanaz az összetétel alakult ki, mint a magyarországi oldalon.

Hasonló mértékű a stabilitás a szlovákiai részen: itt is egy község - Ágcsernyő - vallási dominanciája változott meg: az 1880-ban vallásilag vegyes község 1910-re református többségűvé vált, és ez a felekezet volt többségben 1941-ben is.

Összefoglalóan tehát leszögezhetjük, hogy a régió *etnikai* és *vallási* stabilitása *igen nagyfokú*; a vizsgált időszakban mindössze egy település nemzetiségi összetétele, illetve két település felekezeti többsége változott meg.

3. A társadalomstatistikai jellemzők összefoglalása

Végzetül célszerű összefoglalni azokat a megállapításokat, melyeket a térség 20. századi jellemzésére a társadalomstatistika eszköztárából merítettünk. Az összefoglalás módszertanilag kézenfekvő módja, ha egy háromdimenziós táblában összesítjük azokat az ismérveket, illetve eredményeket - nevezetesen mi a demográfiai jellemzőket, a nemzetiségi é felekezeti hovatartozást illeti -, melyeket korábban települési szinten már vizsgáltunk.

*

A jelen dolgozat elméleti megközelítéssel és egy esettanulmány tükrében vizsgálja a multietnikus határtérségek problematikáját. Tisztában vagyunk azonban azzal, hogy a fenti módszereken túlmenően empirikus kutatásokra, szociológiai felvételekre van szükség az egyes régiók társadalmának és társadalmi folyamatainak alaposabb megismeréséhez. Ezek lesznek a kutatás következő fázisai.

Jegyzetek

- 1 Joó Rudolf: *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Gondolat, Bp. 1988., 7.
- 2 L. erről bővebben Miklóssy Endre: A kistérségi kapcsolatok Magyarországon. In: *Településfejlesztés*, 1984 3-4 sz., 61-64.
- 3 Éger György: A határmenti térségek társadalmi-települési jellemzői Magyarországon. In: *Magyarságkutatás* 1987, 215-216.

- 4 Éger György: Regionalizmus és kisebbségek. In: *Esélyek és remények a Kárpát-medencében. Nemzetpolitikai Szemle* 1992, 182-183.
- 5 Joó Rudolf: i. m., 100-101.
- 6 Joó Rudolf: i. m., 7.
- 7 Malcolm Anderson: Scenarios for conflict in frontier regions. In: *Cooperation and conflicts in border areas*. Ed. by R. Stfassoldo and G. Delli Zotti. Franco Agneli Editore, Milano 1982, 145-146.
- 8 *A gazdaságilag elmaradott térségek társadalmi-gazdasági jellemzői* 1985. KSH, Bp. 1987., 73.
- 9 KSH-jelentés, 5.
- 10 Aggteleki karsztvidék, Cserehát és a Hernád-völgye, Zemplén és Hegyköz térsége Rodrogköz, Észak-Szabolcs-Tiszahát, Erdőhát és Szatmár térsége, Dél-kelet Nyírség Ormánság, Barcs térsége-Csurgótérsége, Letenye térsége, Lenti térsége Göcsej, Őrség, Vendvidék, Rába-völgy. További két térség - az északkeleti és a délkelet-békési pedig szigetszerűen, magányosan áll a határon.
- 11 A magyar-szlovák-ukrán (kárpátaljai) hármashatár kiválasztott településeinek listája:
Magyarország: Lónya, Mátyus, Eperjeske, Tizsakerecseny, Győröcske, Tuzsér, Kisrozvág, Lácacséke, Dámóc, Zemplénagárd.
Szlovákia: Kiskövesd (Maly Kamenec), Kistárkány (Malé Trakany), Ágcsernyő (Čierna nad Tisou), Királyhelme (Kráľovský Cblmec), Nagyszelmenc (Veľké Slemence), Nagykapos (Veľké Kapušany), Feketemező (Čierne Poľe), Alsónémeti (Nižné Nemeské) Zétény (Zatin).
Kárpátalja: Kisszelmenc (Szolonci), Palágykomoróc (Komarivci), Órdarma (Sztorozsnyica), Kisdobrony (Mala Dobrony), Nagydobrony (Velika Dobrony), Szernye (Rivnye), Eszeny (Javorove), Bótrágy (Batragy), Beregsom (Gyerenkovec), Kisgejőc (Mali Gejivci).

A VIZSGÁLTBA BEVONT HATÁRMENTI TÉRSÉGEK

BARANYA MEGYE
Ormánság (1)

BÉKÉS MEGYE
Délkelet-békési térség (2)
Északkelet-békési térség (3)

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE
Aggteleki karsztvidék (4)
Cserhát és a Hernád-völgy (5)
Zempléni térség (6)
Bodrogköz (7)

SOMOGY MEGYE
Barcsi térség (8)
Csurgói térség (9)

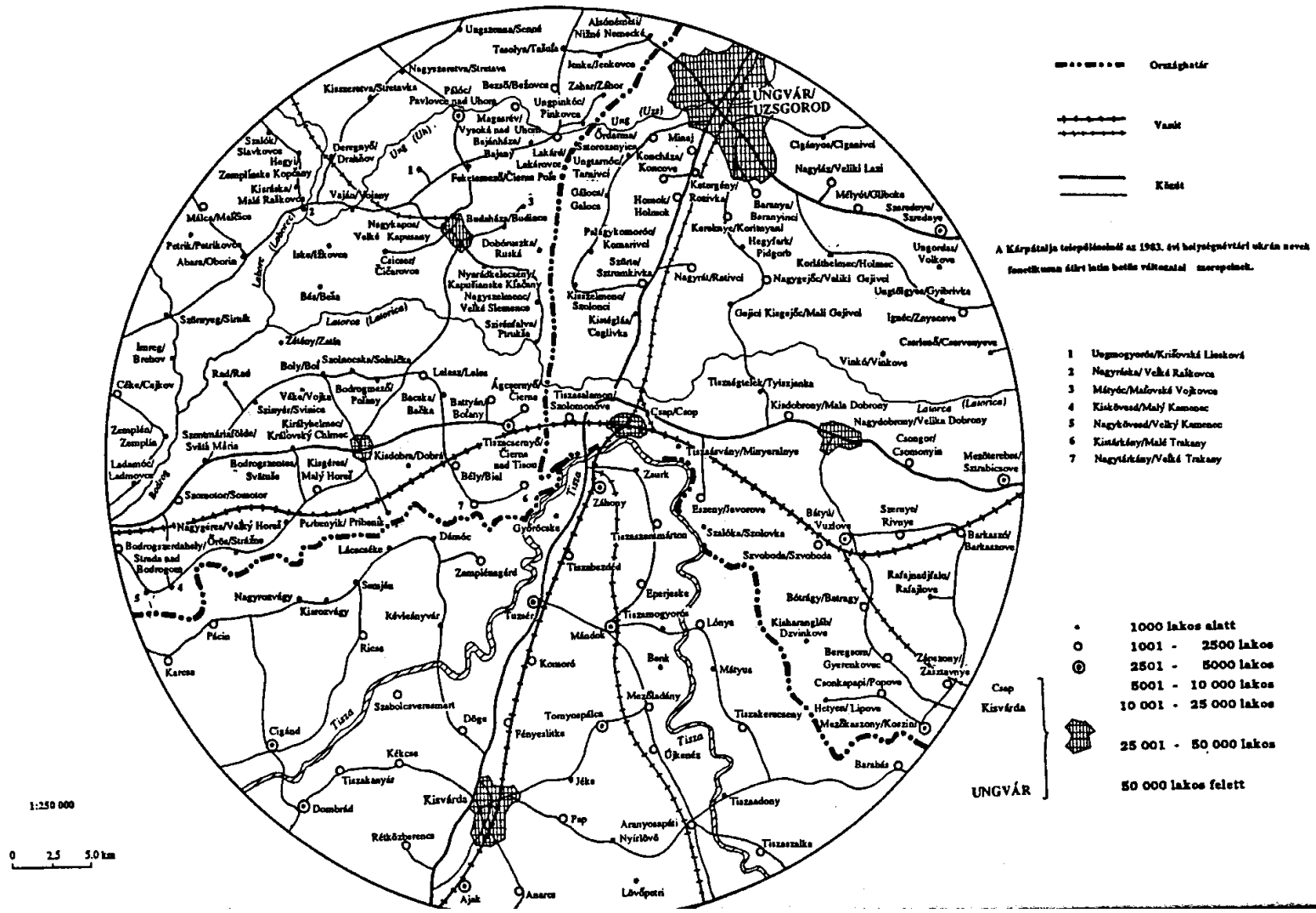
SZABOLCS-SZATMÁR MEGYE
Észak-Szabolcs-Tiszahát (10)
Erdőhát és Szatmár térsége (11)
Délkelet-Nyírség (12)

VAS MEGYE
Órség-Vendvidék (13)

ZALA MEGYE
Göcsej (14)
Lenti térsége (15)
Letenye térsége (16)

MAGYAR-SZLOVÁK-UKRÁN HÁRMASHATÁR

Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 3.sz.

Anyanyelv, vallás	Magyar anyanyelvű				Szlovák anyanyelvű	Ukrán anyanyelvű
	református	római katolikus	görög katolikus	vallásilag vegyes	római katolikus vallású	vallásilag vegyes
Településtípus	vallású					
Növekvő	EPERJESKE			Királyhelmece	Feketemező	Órdarma
	GYŐRÖCSKE			Nagykapos	Pálóc	
	TUZSÉR					
	<i>Kisdobrony</i>					
	<i>Nagydobrony</i>					
	<i>Palágykomoróc</i>					
	<i>Szernye</i>					
Stagnáló	<i>Beregsom</i>		Zétény	Kistárkány		
	<i>Bótrágy</i>					
	<i>Eszény</i>					
	<i>Ágesernyő</i>					
Csökkenő Cs1	Kiskövesd	<i>Kisszelmenc</i>			Alsónémeti	
	Cs2	TISZAKERECSENY		Nagyszelmenc		
				<i>Kisgejőc</i>		
	Cs3	LÓNIA	DÁMÓC	KISROZVÁGY		
		MÁTYUS		ZEMPLÉNAGÁRD		
	LÁCACSEKE					

Jelmagyarázat:

Magyarországi községek: nagy betű

Szlovákiai községek: normál betű

Ukrainai községek: dőlt betű

1= vallási adatok 1941-ből

GYÖRGY ÉGER

MULTI-ETHNIC BORDER REGIONS IN CENTRAL EUROPE

The study is an attempt at introducing the multi-ethnic border regions of Hungary and its neighbour states. On the basis of the social statistical analysis of data, the so-called triple-border regions are the most suitable for use in the collective examination of the border regions, the minority question, multi-ethnic cohabitation, as well as the economic peripheral situation. In the case of Hungary, between 1945 and 1990 five such regions existed, whose empirical sociological examination is presently taking place. This case study deals with the Hungarian-Slovak-Sub-Carpathian region, relying on official census data gathered between 1870 and 1991. The ethnic stability of the region (the topic being a majority Hungarian, and Reformed region) is quite high, but while in the Hungarian part the population size dropped by 50% during the past fifty years, in the neighbouring Slovak and Sub-Carpathian regions the population size doubled. The study summarizes these changes as well as other development trends